

ТЪРНОВСКИТЕ КНИЖОВНИЦИ И СТАРОБЪЛГАРСКОТО РЪКОПИСНО НАСЛЕДСТВО

Житието на пророк Захария

Румяна ЗЛАТАНОВА (Хайделберг)

0. Най-ранният известен библиейски свод на славянски кирилски старозаветен текст е търновският ръкопис от края на XIV в. F.I.461, които се съхранява от Руската национална библиотека в Санкт Петербург¹. Този среднобългарски апограф е от изключително значение за славистиката не само с оглед текстологичното изследване на първоначалния библиейски превод, но и по отношение на застъпения в него характерен състав на библиейския корпус (книги Царства, пророчески и учителни книги), който свидетелства, че през XIV в. търновските книжовници осъществяват целенасочено комплектуване на старозаветни книги в съответни сборници с взаимнодопълващ се по съдържание текст. В F.I.461 се включва и най-старият препис на Книгата на Дванадесетте пророци с екзегетически тълкувания от бл. Теодорит Кирски (393–469), преведени в Преслав през X в. Те са обогатени с кратки жития на пророците, добавени в края на всяка една от пророческите книги. Добре школуваните преписвачи на F.I.461 са принадлежали безспорно към изявен скрипторски център, в който търновските правописни норми са били в процес на въвеждане и кодифициране, тъй като в работата си те не ги следват системно. Докато езиковите особености разкриват съхранени черти на старобългарската преславска основа, графемният състав и правилата за разпределението му показват определен стремеж към следване на езиково-правописни норми от пред-евтимиевски тип на източнобългарска говорна основа².

Тъй като настоящето изложение е посветено на първоначалния славянски превод на Житието на пророк Захария (засвидетелствано най-рано в посочения по-горе търновски апограф) и на неговата реконст-

¹ Срв. Христова, Б., В. Загребин, Г. Енин, Е. Шварц 2009, с. 105–108; също Златанова, Р. 1998; Тасева, Л., М. Йовчева 2003; Илиева, Т. 2013.

² Златанова, Р. 1998, с. 66–79.

рукция, ще разгледаме първоначално накратко появата на пророческите жития, техните жанрови и структурни особености.

1.0. Пророчески жития

Т. нар. *Vitae Prophetarum* е сбирка от легендарни биографични данни за старозаветните пророци, възникнала през I в. сл. Хр. в отговор на нарасналия интерес на юдейското общество към историята на пророческото служение в Древния свят³. В литературно отношение те се отнасят към кратките биографии от еднинично-римската епоха. Редом до наличието на многобройни позовавания върху пророческите книги в находките от Кумран, интересът към живота на техните автори намира отражение на първо място в текстовете на Новия Завет. Очевидно с дидактична цел Житията на пророците (= ЖПр) се добавят като „приложение“ към пророческите и историческите книги в превода на 70-те. По-голяма част от преданията води началото си от Палестина (и по-специално от Йерусалим), откъдето намира разпространение сред гръцко-говорещата египетска и вавилонска диаспора на юдейската общност.

Предполагаемият еврейски протограф съдържа първоначално четирите жития на 'големите' пророци (Исая, Еремия, Езекиил, Даниил), на Дванадесетте 'малки' пророци (Осия, Йоил, Амос, Авдий, Йона, Михей, Наум, Авакум, Софония, Агей, Захария, Малахия)⁴, както и на седем пророци от историческите старозаветни книги (Натан, Ахия, Йоав, Азария, Илиа, Елисей, Захария — син на свещеника Йодай, 2 Лет 24:20—22). Възникналите на християнска почва вторични текстови обработки на ЖПр намират място в пророческите книги, в хрониките, включват се в менологите и синаксарите (предназначени за четене при богослужение според паметите на съответните пророци), откриват се в агиографски сборници или се добавят към пророческите книги с тълкувания.

По структура ЖПр представят своеобразен енциклопедичен „Библейски именен речник“ с коментар, като между известията за произхода на пророка и неговата смърт се вмъкват кратки биографични бележки. Във връзка с възникването на ЖПр старозаветните пророчества се тълкуват често 'апокалиптично'. По тази причина и данните от ЖПр се разглеждат в зависимост от виденията на пророците за историческите промени по отношение на юдейския народ, в духа на дуалистичното схващане за края на времената.

³ Срв. Zlatanova, R. 2003.

⁴ Развиват дейността си от IX до V в. пр. Хр. До окончателното писмено фиксиране на текста голяма част от техните книги претърпяват многовековно развитие във формата на устно предание, редактиране, допълване, преработка, актуализиране и т.н.

1.1. Гръцки образци

В обобщаващото резултатите от всички досегашни проучвания и издания (от Nestle 1893 и Schermann 1907a, 1907b насам) изследване, Швемер⁵ обнародва гръцкия текст на ЖПр с обстоен коментар, като различава следните шест текстови форми⁶:

1. Анонимна рецензия, An1. Най-рано засвидетелствана текстова форма (Codex Marchalianus Vat. gr. 2125, VI в.), отличаваща се с допълнения в резултат на християнска обработка от II в. нататък и с наличие на някои съкращения. За осветяване особеностите на тази рецензия Шерман колационира и други 8 преписа, а по-късно Denis (1970) прибавя към тях още 17. Последните се отличават с редица християнски интерполации и вторични агиографски допълнения, така че предлагат смесена текстова форма, означена у Швемер като An2.

2. Текстова форма Ep1. Приписва се на св. Епифаний Кипърски (315—403), но се основава на An1, в сравнение с която се отличава със старателна стилистична обработка на някои епизоди в духа на християнската агиография. Шерман датира окончателното ѝ оформяне през VI в.

3. Рецензия Dog, приписвана на Доротей, епископ на Тир (303—362), според по-късни източници — отъждествяван с придворен служител и мъченик по времето на Диоклетиан. Оформя се през III—IV в. и бива включена по-късно в съставената в началото на VII в. (629) Пасхална хроника⁷. Става известна на научния свят най-напред в превод на латински през 1577 г. от Мускулус. Характеризира се с краткост на изложението (особено при Житията на Дванадесетте пророци), поради което Шерман я определя като първична текстова форма на ЖПр. Особеност представя наличието на християнски месиянски „свидетелства“, които са вмъкнати пред същинския текст на житията. Те не се вземат под внимание от старобългарския преводач.

4. Втора, по-ранна рецензия на Епифаний, Ep 2, която възхожда към An1. Налице са добавки по текста на 70-те.

Вторични версии към по-горните текстови форми представят:

5. Т. нар. схолии в тълкуванията към книгата на Дванадесетте пророци от блаж. Теодорит Кирски (393—457) и от Теофилакт Охридски (Български), XI в., които извличат ЖПр от един и същ източник, чийто архетип е застъпен от Monac. gr. 472, XI в. (PG 81: 20v-82v).

⁵ Schwemer, A. M. 1996, с. 14—18.

⁶ Срв. описанието им със списък на застъпващите ги апографи у Златанова, Р. 2003.

⁷ Dindorf, L. 1832.

6. Версия на гръцките менологии и синаксари: черпи свободно от текста на ЖПР. Обикновено той е допълнен с извлечения от пророческите книги, които имат за цел да напомнят за високите етически повели на пророците и да ги представят като образци за подражание. Тази нова обработка на житийния текст има по-различно развитие в ръкописната традиция, поради което е ирелевантна за реконструкцията на архетипа на посочените по-горе рецензии и не се включва в наблюденията на Шерман, Швемер, както и в настоящата работа.

Текстът по AnI е в основата на всички преводи на езиците на Старата църква — латински, сирийски, арменски, грузински, етиопски, арабски, ирландски, еврейски⁸, включително и на старобългарски език. Славянското ръкописно наследство следва богатото разклонената гръцка ръкописна традиция.

За да получим представа за личността на пророк Захария, ще се обърнем накратко към съдържанието на неговата Книга.

2. 0. Книгата на пророк Захария

От многобройните носители на името Захария в Библията най-добре познат е пророкът, единадесети по ред от сбирката на Дванадесетте пророци (Δωδεκάφρονητον, *Prophetae Minores*) по еврейското разпределение: син Варахив от Идовия дом (Неем 12:16), който бива призван за пророческо служение „на осмия месец през втората година на цар Дария“ (Зах 1:1)⁹. Името му се споменава редом до това на пророк Агей от последленната епоха (след 536 пр. Хр.), когато и двамата „говорили на юдеите в Юдея и Йерусалим пророчески речи в името на Бога Израилев“ (1 Езд 5:1, 6:14) по време на управителя Зоровавел¹⁰. Според списъка на свещениците, завърнали се от Вавилонския плен със Зоровавел и първосвещеника Иисус (Неем 12:16), Захария е свещеник и от свещенически род. Подобно на пророк Агей и Захария е изпълнен с въодушевление по отношение възстановяването на строителните работи в Йерусалимския храм (520—518 пр. Хр.). Вероятно Захария е онзи „момък“ от третото „видение“ на пророка, който със „землемерна връв“ в ръка (Зах 2:1—4) се е заел да измери надлъж и шир Йерусалим — образ, превърнал се в символ на новия небесен Йерусалим, чийто граници са безпределни и неизмерими с обикновена връв (Йер 31:39). В такъв случай, ако Захария започва пророческото си служение на млада възраст (октомври-ноември 520 пр. Хр.),

⁸ срв. Schwemer, A. M. 1995, I, с. 18—25.

⁹ Царят на Персия и Вавилон Дарий I, 522—486 г. пр. Хр.

¹⁰ Внук на издигнатия от вавилонците Йехония за цар на Юдея, прокуден от Навуходоносор след кратко царуване от три месеца и десет дни (6./7.XII.598—15./16.III.597 пр.Хр.) във вавилонско изгнание.

когато виденията му са изпълнени с надежда и оптимистични очаквания (гл. 1—8), втората част на книгата (гл. 9—14) ще да е от времето на преклонната му възраст, когато първоначалното въодушевление е помрачено от атмосфера на лошо водачество, студенина, заплахата от нападение; Персия (от времето на младия Захария, когато Юдея отново се възстановява в рамките на Персийската империя) е отстъпила господството си на Гърция (Зах 9:13). Апокалиптичните картини от гл. 14 са типични за последвалата епоха — тази на пророк Малахия, на Ездра и Неемия. Виденията, характерни за късните пророци на Израил, тук се разкриват като необикновени картини на бъдните Йерусалим и Израил, т.е. главното им съдържание е осъществяването на месианското царство.

Трудно биха могли да се поставят в определена темпорална рамка очертаните в първата част на книгата осем нощни образа от виденията на пророка (гл. 1:7—6:8). Настояще и бъдеще се сливат. Ангел Господен разяснява на пророка собствените му видения, за да го въведе в тайните на Вседържителя Бог:

Първо видение: Ангели на коне от различни цветове символизируют предвестниците на бъдещи събития, отнасящи се до възстановяването на Йерусалим и други юдейски градове (1:7-17).

Второ видение: Четирите рога, които са довели до разпокъсването на Юдея, Йерусалим и Израил, биват унищожени от четирима ковачи (1:18-21), дошли „да повалят роговете на народите, които повдигнаха рог против Юдовата земя, за да я разпръснат“ (1:21).

Трето видение: Момък със земемерна връв в ръка не ще успее да измери пространството на новия Йерусалим, защото последният не може да бъде вмесен между стени, а ще бъде дом на всички юдеи и езичници, защитени чрез огнена стена от Господ Бог (2:1-13).

Четвърто видение: Като представител на юдейската община първосвещеникът Иисус, „облечен в оплескани дрехи“ (поради допуснатите общонародни прегрешения), бива оправдан от Вседържителя Бог. Той ще получи достъп до Неговото присъствие и ще стане предобраз на Отра съла Му, съвършения Месия (3:1-10).

Пето видение: Светилник със седем златни кадилници е подхранван от два маслинени клона, символизиращи двама помазаника (каквито в Стария Завет могат да бъдат само царе и първосвещеници). Вероятно тук става въпрос за Зоровавел, който като потомък на Давидовия род¹¹ ще донесе спасение и мир на своя народ, а първосвещеникът Иисус ще

¹¹ Юдейското общество от IV в. пр. Хр. е законен наследник на обещанията, дадени на Израил и Давидовата династия от Вседържителя Бог. Основната цел на Давидовото управление е утвърждаването на храма.

се яви в Новия Завет като предобраз на свещеническото и царското достойнство, които ще се проявят с цялата си сила в лицето на Помазаника Христос Спасител (4:1-14).

Шесто видение: Огромна летяща свитък е изпълнен с осъдителни слова за нечестивите (5:1-4).

Седмо видение: Жена, седяща в ефа¹² (символизираща греха), е отнесена в нечестивата вавилонска земя — мястото на изгнанието. Представа се волята Божия да се прочисти новооснованата община (5:5-11).

Осмо видение: Четири колесници, излизащи от прохода между две медни планини, прекосяват земята като изпълнители на волята Божия за очистване на света (6:1-8).

Тези осем видения са последвани от друго символично действие: тържественото увенчаване на Иисус, син Йоседеков, като символ на Потомъка „Младочка“ (6:9-15), т.е. като Месия и предобраз на бъдещия Спасител, който като първосвещеник и цар ще съзида храма Господен. В последните две глави на тази част (7:1-8:23) се изясняват въпроси по отношение съблюдаването на закона, спазването на поста в памет на разрушения в 587 пр. Хр. Йерусалимски храм, новото всеобхватно царство, спасителното избавление на Израил и цялото човечество, когато всички народи ще споделят благословението.

Пророчествата от втората част на книгата, отнасящи се до бъдещото Царство Божие (гл. 9:1-14:21), са различни по стил и съдържание от предходната част. Въз основа на този факт библейската критика подлага на съмнение въпроса за единството на книгата, предприемат се опити за обособяване на Втора (гл. 9:1-11:17, Deuterosepharja) и дори на Трета (гл. 12:1-14:21, Tritosepharja) книга на пророк Захария. В тази си част текстът получава ново есхатологично измерение, надхвърлящо рамките на първите осем глави. И тук, както при пророците Йоил, Софония, Агей и Малахия, очакването на месиянските времена е основен елемент на есхатологичното обещание. Непълната представа обаче за ситуацията в следпленен Израил, както и липсата на достатъчно ясни податки за реалната историческа обстановка, отразена във втората част на книгата, затрудняват все още точното ѝ датироване.

Книгата на пророк Захария обхваща 14 глави с 211 стиха. В най-стария български апограф на Книгата на Дванадесетте пророци с тълкувания F.L.461 са съхранени само 30 стиха от 5 глави, тълковна обработка на книгата липсва (както и за книгите на Софония (гл. 2, 3), Агей и Малахия), или е неизвестна рецензия с тълкувания¹³.

¹² Мярка за вместимост от 22 литра.

¹³ Сръ. Златанова, Р. 1998, с. 42-45, 234-237.

3.0. Житието на пророк Захария в старобългарски превод

Преводът на пророческите жития, извършен в Преслав през X век, подлагаме за пръв път на изследване и реконструкция по отношение на пророците Осия, Амос, Авдий, Йона, Малахия¹⁴. Този превод е засвидетелстван в многобройни преписи, отразяващи тълковната нелитургична рецензия на пророческите книги¹⁵. В края на пророческия текст към всяка книга са добавени жития на съответните пророци. Те се включват и в енциклопедичния Симеонов сборник, съхранен в Светославовия препис от 1073 (станал родоначалник на много други апографи в старата източнославянска книжнина от XIII до XIX в.).

От подготвяното цялостно издание на житията на Дванадесетте пророци тук представяме Житието на пророк Захария (= ЖЗах) от сборката на Дванадесетте пророци (= XII Пр) в сравнение със Симеоновия сборник (Изб 1073). На текстологичен анализ се подлагат осем достъпни ни апографа от български, руски, украински, сръбски и молдовски произход (в хронологична последователност):

- Изб: Москва ГИМ Син 31D (Киевска Русия, 1073). Горский, Невоструев 1859, № 161. Симеонов сборник... 1991: 255a3—257a14.
- pb: СПб ГРБ F.I.461 (България, 1350—1370). Златанова 1998: 48—79, 135—247; Христова, Загребин, Енин, Шварц 2009: 105—108.
- m: Москва ГИМ, Сб. Щукин 507 (Молдова, 1475). Златанова 1998: 80—110, 135—247.
- s: СПб ГРБ, Соловецкий монастырь 717, Собр. Каз. ДА (Русия, 1492). Порфирьев, Вадковский, Красносельцев 1881—1887, I.: 153—157 [№ 134 (694)]; Евсеев 1905: LXIII [№ III.15]; Mathiesen 1983: 22 [№ 46].
- f: СПб ГРБ F.I.3 (Украйна, XV в.). Евсеев 1897: 62 [№ 3]; 1905: LXII [№ III.6]; Клосс 1971; Mathiesen 1983: 20 [№ 25].
- 182: Москва ГИМ Собр Чудовское № 182 (Русия, XV в.). Евсеев 1905: LX [№ III.1]; Mathiesen 1983: 28 [№ 100].
- su: СПб БАН 24.4.28. „Супрасълский сборник“ Матфея Дасятого, Собр. Срезн. (Русия, 1507). Алексеев, Лихачева 1978; Mathiesen 1983: 19 [№ 16].
- b: București Bibl. Academiei Nr. 84 (Сърбия, 1550—1560). Яцимирский 1905: 64—65, 253—254; Яцимирский 1906: LIX—LXII; Васильев, Гроздановић, Јовановић 1980.

¹⁴ Златанова, Р. 2004, 2005, 2011, 2013; също Zlatanova, R. 2003, 2011.

¹⁵ Срв. Златанова, Р. 1998, с. 40—46.

Текстът на ЖЗах се разпределя по следния начин:

ЖПр	Изб 1073	pb 1350-70	m 1475	s 1492	f 15. Jh.	182 15. Jh.	su 1507	b 16. Jh.
Захария	256v10- 256r25	336a19- 30	196a22- 196b3	100b10- 101a1	48a5-18	61b'8- 30	30a13- 21	114a23- 114b12

На старобългарска почва Житието на пр. Захария е засвидетелствано в две различни версии с ясна структура, отразяваща последователно най-важните събития от живота на пророка. Между данните за неговия произход и в края на текста — за смъртта и погребението му (както при всички пророци, починали от естествена смърт) — са поместени известия за дейността му в Халдея, а след това и в Йерусалим. Рецензията, застъпена от апографите на тълковните пророчества, следва An1, отчасти Ep1, Dor и тълкуванията към Книгата на Дванадесетте пророци от блаж. Теодорит Кирски (= Th1). Втората версия е налице в Изб 1073 почти изцяло по Ep 2 (и отчасти An1). В Ep2 житията на пророк Захария и на Захария, сина на свещеник Йодая, се смесват. В резултат на тази контаминация в Изб 1073 се явяват данни за „убийството му от цар Йоас“:

XII Пр по An1 (Ep1, Dor, Th1)	Изб 1073 по Ep2
1. Произход. Споменаване на преклонната му възраст при завръщане от плена.	1. Произход. Син Варахини. Завръщане от Халдея.
2. Дейност в Халдея.	2. Дейност в Халдея.
2.1. Предсказание, че на Йоседек ще му се роди син.	2.1. Предсказание, че на Йоседек ще му се роди син.
2.2. Благословия за Салатнил.	2.2. Благословия за Салатнил.
2.3. Прорицание за победа на цар Кир.	2.3. Прорицание за победа на цар Кир.
3. Дейност в Йерусалим. Пророчества:	3. Дейност в Йерусалим. Пророчества:
3.1. За края на езичниците, на Израил и храма.	3.1. За края на езичниците, на Израил и храма.
3.2. За бездействието на пророците и свещениците.	3.2. За бездействието на пророците и свещениците.
4. За Деня Господен на Божия съд.	4. Убийството на пророка от цар Йоас.
5. Смърт и погребение.	5. Смърт и погребение.
	5.1. Знамения.

3.1. Произход на пророка (ЖЗах 1.)

ХП Пр	Изб 1073
Захаріѣ старѣ прииди отъ Халѣдѣ	Захаріѣ, сынѣ Барахнинѣ, прииди отъ Халѣдѣ въ Иероусалимѣ

И в двете рецензии липсват данни за родното място на пророка във Вавилония. За рода му в Изб 1073 се отбелязва, че е „син Барахин“. Вероятно житиеписецът предпоставя, че читателят познава добре Книгата на пр. Захария, в началото на която се споменава, че пророкът е син на Варахия, син Адов (Зах 1:1, вж. по-горе 2.0.). Като пророк-свещеник, роден по време на плена, Захария е непосредствено свързан с личността на пророк Агей. Точното датиране на встъпването му в пророческо служение от Зах 1:1 тук не се споменава. Докато според историческите данни Захария се завръща в родината с баща си на млада възраст (Неем 12:12, 16) и служи „в дните на Йоакима“ като свещеник „от Идовия дом“, в ЖЗах се обръща внимание само на факта, че пристига от Халдея след продължителна дейност във вавилонски плен вече на преклонна възраст. Тази съвсем различна преценка за възрастта и дейността на пророка в ЖЗах се дължи вероятно и на по-обхватния обем на неговата Книга в сравнение с тази на пророк Агей. Оттук и последвалото по-късно разграничение на Proto-, Deutero- и Trito-sacharja от библейската критика. Началната част на книгата му с оптимистичните картини на Йерусалим и бъдещото благополучие на свещения град се отнасят към периода преди края на плена, докато пророческите му слова за Съдния ден и апокалиптичните картини от втората част са от времето на стария Захария, след завръщането му в Йерусалим.

3.2. Дейност на пророка в Халдея (ЖЗах 2).

3.2.1. Предсказание, че на Йоседек ще му се роди син.

ХП Пр	Изб 1073
Съ рчи Йоседекоу, ꙗко родити иматъ сына и вждетъ нрѣи въ Иероусалимѣ	Якоже и Йоседекоу глагола, ꙗко родити имаши сына и въ Иероусалимѣ сѣятителствоуетъ

Интересно е, че в ЖЗах не става въпрос за Йоседек и евентуалното му служение като първосвещеник в Йерусалим, а се говори за бъдещия му син, без житиеписецът да споменава неговото име. В Книгата на пророк Захария първосвещеникът Исус изпълнява особена роля. По всяка вероятност пророкът е бил и лично свързан с него. В послепленината епоха първосвещеникът заема най-високото място в юдейската „теократия“. Значението му надхвърля това на Давидовата династия и „месията“ Зоро-

вавел¹⁶, който е начело на юдейската община по време на възстановяването на Йерусалимския храм (520—515 пр. Хр.). Според Зах 6:9-14 първосвещеникът Иисус, син на Йоседек, измества Зоровавел.

3.2.2. Благословия за Салатиил (ЖЗах 3.).

XII Пр	Изб 1073
Оъ и Салатиналк благослови о сынк и нама емоу нариче Зоровавелъ	и Салатиналк о сыноу благослови и нама Зоровавеля прорече

За разлика от по-горното предсказание, житиеписецът тук само съобщава, че пр. Захария благославя бащата Салатиил. Той е най-големият син на юдейския цар Йоаким (608—597 пр. Хр.), последният „легитимен“ владетел от Давидовия род на трона в Йерусалим. Салатиил, чето име в превода на седемдесетте и в Новия завет се споменава само като баща на Зоровавел (Аг 1:1, 12, 14; 2:2, 23; Езд 3:2, 8; Неем 12:1; 1 Лет 3:17; срв. Мт 1:12 и др.), се възкачва на 18 години на трона на баща си Йоаким, но само след три месеца е депортиран със семейството си във Вавилония (598 пр. Хр.). Пророк Агей, както и пророк Захария, придават на сина му Зоровавел есхатологично месианско достойнство. Всички надежди за завръщане в родината и за възстановяване на храма се свързват с дейността на този потомък от Давидовата династия (Зах 4:1-6, Езд 5:1-6:22). Около две години по-късно пророкът-свещеник Захария има видение за господството на двамата помазаника (Зоровавел и Иисус), които увенчава символично в пророческото си знамение (Зах 6:9-15).

Според ЖЗах пророкът благославя бащата Салатиил при раждането на детето, на което дава двойното вавилонско име Зоро-вавел, т.е. „потомък/семе на Вавилон“¹⁷. В устата на пророка благословията и наричането името на детето придобиват царствено-месиански конотации. Предсказанията за първосвещеника Иисус, както и за Зоровавел (от Давидовото коляно) се представят чисто „исторически“. Поради неизяснените обстоятелства около неочакваната кончина на Зоровавел, в библейската традиция името му остава задълго в сянката на първосвещеника Иисус, но образът му продължава да живее в легендите за идването на Месия, за края на света, както и в тълкуванията на Петокинижieto през последвалия период.

¹⁶ Според юдейската екзегеза Зоровавел се възприема като (тип) Месия. Според Аг 2:20—23 Зоровавел е избран за „печат“ от Господ Вседържител, т.е. за Негов земен заместник.

¹⁷ Срв. НБР 2007, с. 495—496.

3.2.3. Прорицание за победа на цар Кир (ЖЗах 4.).

ХП Пр	Изб 1073
и при Кѹрѣ же цѣсарѣ чо҃до дастѣ на повѣдѣ и о сло҃ужьѣ ꙗго прорече, ꙗже сѣтворѣ тѣ въ Иеро҃усалимѣ и благослови и зѣло	и при Кѹрѣ знаменѣ да о повѣдѣ и о сло҃ужьѣ свои прорече, ꙗже сѣтворѣтъ въ Иеро҃усалимѣ о благословенѣ

Според житиеписеца пророческата дейност на Захария в Халдея достига връхната си точка в предсказанието за персийския цар Кир (559—530 пр. Хр.), който през 539 пр. Хр. превзема Вавилон, непосредствено след което издава Едикт (538 пр. Хр.) за завръщането на юдеите в Израил (2 Лет 36:23). С прорицанието си Захария прокламира универсалната власт на своя Бог по отношение народите на земята и предрича победата на бъдещия властелин на света — Божия пълномощник за възстановяване на Йерусалимския храм. Житиеписецът представя пророк Захария като посредник между Бог и Цар.

През 520 пр. Хр. Зоровавел и Иисус вече са младежи, така че вероятно са били родени преди или най-късно по време на завладяването на Вавилон от цар Кир. Поради това легендите за раждането им се споменават от житиеписеца непосредствено преди предсказанието за цар Кир. Не случайно победата на последния се свързва с темата за завръщането от плена и за възстановяването на Йерусалим. Но тук е от значение и друг аспект: както неговият образ, така и събитията, свързани с раждането на Иисус (бъдещия първосвещеник) и Зоровавел (от Давидовия род) се представят обединени в изпълнение на това повеление.

3.3. Дейност в Йерусалим (ЖЗах 5.).

ХП Пр	Изб 1073
И хотѣшѣ бѣти въ Иеро҃усалимѣ прорече и о конѣчинѣ Израилевѣ, и о начѣтъцѣ ѡзыкъ въ разоренѣи црѣкѣви до основаниѣ, и о праздни цѣхъ пророкъ и иерѣ, и о дѣлѣхъ сѣкотѣхъ, написа же и о со҃г҃оуѣхъ сѣдѣхъ	и о конѣци странахъ, и о Израилѣ, и о црѣкѣхъ, и о оупразненѣи пророчѣствѣхъ и свѣтитѣльствѣхъ

Текстовата форма на ст. 5 в Изб 1073 е по-кратка от тази в тълковните пророчества (ХП Пр). За разлика от предсказанието за победата на цар Кир, маркирана стилистически с чо҃до дастѣ (ЖЗах 4) τέρας εδοκεν AnI

Ер2, както и за разлика от потресаващата драма на есхатологическия съд от Книгата на пр. Захария, тук темата за неизбежния край е представена само от един стих, структуриран тридялно. С коньчина (XII Пр), съотв. коньць (Изб 1073) се означава не темпоралният пункт на „края“, а съдбовният процес, който ще засегне всички народи, Израил и Йерусалимския храм.

3.3.1. Темата о коньци страниѣкъ пері τέλους εθνῶν Ер2, засвидетелствана само в Изб 1073, откриваме в Книгата на пр. Захария, където е свързана със символичното изображение във видението за четиримата ездачи (Зах 1:8-17, 6:1-8), идващи от четирите посоки на света, както и с мотива за „Деня Господен“ (гл. 14) като ден „за всички народи“ (Авд 15). Мотивът пък за Господното благоволение, когато „много племена и силни народи ще дойдат, за да търсят Господа на силите“ (Зах 8:20-23), включва аспекта за спасението и на всички езичници.

3.3.2. и о коньчикъ израилѣкъ XII Пр и о коньци... издранѣ Изб 1073 καὶ περὶ τέλους... Ἰσραὴλ An1 Ер2. И в двата случая „край“ би следвало да се схваща в обобщаващ смисъл като процес, водещ към съдбовния край и включващ аспекта на спасението. Следователно става въпрос за предсказание на пророк Захария, който и в Книгата си не говори за погибел на Израил.

3.3.3. и о начатыѣхъ звъкъ въ разоренни цръкѣхъ до основаниѣ XII Пр καὶ ἀρχῆς εθνῶν... τοῦ ναοῦ ὡς θεμελίῳ καταστροφῆς Th1 и о коньци... цръкѣхъ Изб 1073 καὶ περὶ τέλους... τοῦ ναοῦ Ер 2. Тъй като ЖЗах е свидетелство за ранния юдаизъм от после пленната гръцко-римска епоха, би следвало „Ливан“ в Зах 11:1 („Отваряй, Ливане, портите си и огън да погълне твоите кедри“) да се тълкува като метонимичен образ на разрушаването на Втория Йерусалимски храм, въпреки че се има предвид не просто неговият „край“, а предпоставката за издигането на есхатологичния храм от Вседържителя Бог или от неговия наместник, Месията. По този начин въ разоренни XII Пр о коньци Изб 1073 съвместяват както разрушителния, така и спасителния аспект на събитията.

3.3.4. о праздныѣхъ пророкъ и иерѣхъ XII Пр о оупраздныѣхъ пророчѣхъ и святиѣхъ Изб 1073 περὶ ... ἀργίας προφητῶν καὶ ἱερέων Th1, Ер2. За разбирането на рядко срещаната в превода на 70-те лексема ἀργίας 'бездействие, неспазване на съботата, ленност на пророците и свещениците при възстановителните работи на Втория храм, въпреки настоятелното насърчение на пророците Захария и Агей', преведена с праздныѣхъ XII Пр оупраздныѣхъ Изб 1073, отново трябва да вземем под внимание Книгата на пр. Захария. Пророческото слово в 13:1-8 е насочено срещу лъжепророците и предвещава края на пророчеството въобще. Тъй като ЖЗах реферира Книгата на пророк Захария, бездействието на свещени-

ците следва да се отнесе „към есхатологичния храм, в който дейността на свещеника става излишна“ (Schwemer 1996: 170), защото „в него ден Господ ще бъде един, а името Му — едно“ (Зах 14:9). Чудото на есхатологичното очистване, когато „ще се отвори извор за дома Давидов и за жителите йерусалимски“ (Зах 13:1) ще направи „всички котли в Йерусалим и Юдея“ да бъдат „светиния на Господа Саваота, и ще дохождат всички, които принасят жертва, ще ги вземат и ще варят в тях“ (Зах 14:21). Това е онзи Ден, когато не ще се прави повече разлика между миряни и свещеници.

Лексемата *οὐρανίου* от Изб 1073 не е отбелязана нито в чешкия SJS, нито в Старобългарския речник (П, 2009), нито в Речника към Книгата на пр. Йезекиил¹⁸. Гръцката заемка *νῆρι* XII Пр е намерила преславското си съответствие в Изб 1073 чрез производно прилагателно от *σκατῆτις*. Тълковните пророчества следват рецензията на Th1 с експлицитно допълнение за спазването на съботата като ден на Господното благоволение: *ο δὲ κτλ σκατῆτις ἀρχίας... Σαββάτων* An1 Th1.

3.3.5. написа же и о соугоуеѣ сѣдѣ XII Пр / Изб 1073 *ὅ καὶ περὶ διπλῆς κρίσεως ἐξέθετο*.

Вероятно и тук житиеписецът се опира на Зах 9:12б — „Каквото сега възвестявам (за Съдния ден, бел. Р. З.), ще ти дам двойно“. Става въпрос за двоен съд, за съд с двойки присъди: от една страна за служещите на Бога и онези, които не работят за Него („отново ще видите разликата между праведник и нечестивец“, Мал 3:18), за вярващи и неверници, юдеи и езичници (Иои1 1:15-2:17), от друга страна — за Израил и другите народи (Иои1 2:18-3:21) или за Израил и езичниците, воювали срещу Йерусалим (Зах 14).

Към края на I в. сл. Хр. се формира друго разбиране за двойния Съд — непосредствено след смъртта и в края на времената. Фактът, че в ЖЗах този нюанс не е актуализиран, свидетелства за по-ранното възникване на пророческите жития изобщо.

3.4. Смърт и погребение (ЖЗах 6).

XII Пр	Изб 1073
И оумрѣ дѣлгоѣ старостникъ и погребенъ вѣстѣ къ прѣдѣлкѣхъ Сикидса, иже естъ своуднѣ градъ, на своѣмъ сѣлѣ.	Ø

¹⁸ Илиева, Т. 2013.

Данните за смъртта и погребението на пр. Захария са ориентирани изцяло към тези за предхождащия го пророк Агей в An1 (ετάφη + σύνεγγυς τοῦ Ἀγγαίου). В Житието на пр. Агей мястото на гроба е локализирано: πλησίον τοῦ τάφου τῶν ιερέων An1 Dor близо гробът иериски XII Пр / ἐνοπίων τοῦ τάφου τῶν ιερέων Ep2 прѣдъ грѣмъ свѣтитильскы Изб 1073. Става въпрос за свещеническите гробове от Кедронската долина в подножието на Елеонския хълм¹⁹. Сведенията от житията на пророците се запазват почти непроменени в по-късната християнска текстова традиция. Предполага се, че местата, за които се говори в житията, са познати на читателя. По-голяма точност е налице само в медния свитък от Кумран 3Q15.X.15ff-XI.2f²⁰, представящ карта с 63 местни имена и опис на най-голямото в света укрито съкровище (вероятно от Йерусалимския храм преди окончателното му разрушение), както и описание на свещеническите гробове. Точно е очертано и мястото на гроба на йерусалимския първосвещеник в двора на цар Давид, Садок („под южния ъгъл на храма“), с когото е свързано потеклото на кумранското свещенство. Кумранската общност остава предана на Садоковото свещенство и потомците му, които изпълняват първосвещенически функции в Соломоновия храм до разрушаването му през 587 г. пр.Хр., както и във Втория храм до 171 г. пр. Хр.

Интересни са допълненията в отделни апографи на Dor (Vindob. theol. gr. 77, XIII в.) и Ep2 (Vindob. theol. gr. 89, XIII—XIV в.)²¹ за местонахождението на гроба на пр. Захария в Βεθζαρία (Bet Secharja), къ прѣдъклѣхъ Синѣдеса (XII Пр), отдалечен на около 7 км от Елевтерополис (нижестъ своподинъ градъ XII Пр) и на 25 км от Йерусалим²². Созомен²³ описва откриването на гроба на Захария бен Йодая през 415 г. ἐν ορίοις Ἐλευθεροπόλεως τῆς Παλαιστίνης (17:1).

В Ep2 Житието на пр. Захария се смесва с легендата за смъртта на мъченика Захария, син на свещеника Йодай (II Лет 24:20-22), убит с камъни по заповед на цар Йоас „между храма и жертвеника“ (Мт 23:35) в двора на Господния дом. Въз основа на този евангелски стих (срв. и Лк 11:51), където Спасителят обвинява юдеите за пролятата „праведна“ кръв на Захария, син Варахийев, някои тълкуватели отнасят тези думи към пророк Захария. Но Исус Христос не го споменава, а говори за пролята кръв на праведни изобщо, включително и на Захария. Със сигурност тук е налице

¹⁹ Срв. Bieberstein, K., H. Bloedhorn 1994.

²⁰ Beyer, K. 1994, с. 230.

²¹ Посочени от Schermann, Th. 1907, с. 59.

²² Schwemer, A. M. 1996, с. 173.

²³ По изданието на Bidez, J., G. Chr. Hansen 1960, с. 407—408.

по-късна интерполация от новозаветната епоха. Именно тя обаче се превежда в скриптория, изготвил Симеоновия сборник:

Изб 1073	Ер2
<p>Оуен же нь Ноасъ цѣсаръ погрѣдѣ цркъвѣи и трѣбѣника, оучаша самого же и люди въстагнѣти сѧ отъ зѣловѣриѣ и обрѣтити сѧ къ богоу. И възвѣръше и свѣтителѣ погрѣшош оу отѣца нго. И отъ толѣкъ выша знаменнѣ въ цркъвѣи мѣного мѣтежна. И не можаахъ свѣтителѣ видѣти видѧ ангѣлъ вожи <хъ>, ни дѣти прорѣчениѣ отъ Давира, ни ѣвѣниѣ погѣдѣти въ модѣхъ акы прѣжде.</p>	<p>Ἀπέκτεινε δὲ αὐτὸν Ἰωᾶς βασιλεὺς Ἰούδα μεταξύ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, παραινούντα αὐτῷ τε καὶ τῷ λαῷ ἀπέχεσθαι τῆς ἀσεβείας καὶ ἐπιστρέφειν πρὸς θεόν, καὶ λαβόντες αὐτοὶ ἱερεῖς εθαψανματα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Καὶ ἀπὸ τότε ἐγένοντο τέρατα τε ἐν ναῷ πολλὰ φαντασιώδη. Καὶ οὐκ ισχυοὺν οἱ ἱερεῖς ἰδεῖν ὀπτασίαν αγγέλων θεοῦ, οὔτε δοῦναι χρησμοὺς ἐκ τοῦ Δαβὴρ οὔτε διὰ τῶν δῆλων ἀποκριθῆναι ἐν τῷ λαῷ ὡς τὸ πρὶν.</p>

В Ер1 се споменава и Захария, бащата на Йоан Кръстител, който е идентифициран от житиеписеца със Захария, син Йодаев, което от своя страна свидетелства за дългия живот на легендарните предания и за запазения дълго време жив спомен за пророк Захария. В менологите и синаксарите ЖЗах се измества отчасти от библейския текст на 70-те. Българската Православна църква празнува паметта на св. пр. Захария на 8 февруари.

4.0. Текстологичен анализ

4.1. *Тълковни пророчества.* Анализът, проведен въз основа на достъпните ни апографи на ЖЗах от сборката на Дванадесетте пророци (ХП Пр) показва наличие на варианти, свързани с естествената за развоя на езика вариативност в рамките на едни и същи преводачески принципи и норми. Те представят особеностите на една текстова форма.

4.1.1. Разночетения, които не са обусловени от гръцкия образец, са свързани с:

а. фонетичен вариант на местно име, което не е засвидетелствано в речниците на старобългарския език, нито в гръцки източници:

б. Оукѣдѣа рb m su — Оукѣдѣа s f 182 b;

б. фрекветност на пълните и кратките форми при различни морфологични категории, без да се очертава някаква тенденция или последователност в тяхната употреба. Първоначални дълги форми в глаголната и именната система са съхранени в част от апографите — в противоположност на кратките форми:

1. прииде m f 182 b — приде s su

1: дасть m s f 182 b — в'да su

4: дасть pb m f b — да s 182, в'да su

5: до шеновани pb m s f 182 su — до шеновани

6: оумрѣтъ s f 182 b — оумрѣ pb m su;

в. редом до първоначални кратки форми се явяват дълги именни форми:

3: съ s 182 b, си su, се m — си f;

г. вариативност на падежните форми във връзка с развитието на съответните деklinационни типове, както и поява на родително-винителна форма в m su за одушевени имена от мъжки род във функция на пряко допълнение (ст. 2):

1: ѿ Халдѣи m s f 182 su — ѿ Халдѣ b

1: Іωσεδάκu m su — Іωσεδάκοи s f 182 b

2: сѣа (Род.-Вин.) m su — сѣъ Я s f 182 b

5: ієрaниѣк pb m s f 182 su — ієрaниѣски b.

4.1.2. Лексикални разнечетения, които не са мотивирани от гръцкия образец:

а. добавяне на лексикален елемент:

2: и речі b за Ø ειπε AnI

3: и (J> m su) съ и s f 182 b за Ø ουτος και AnI

3: иаѡ + еиу m s f 182 su b за ονομα Ø AnI

4: при Куѣк + же all. за епi Κύρου Ø AnI

5: напѣса + же и all. за και... εξέθετο ThI

6: на своѣаѣ сѣлѣк pb m s f 182 b, на сѣлѣк + своѣи su за εν αγρῳ Ø AnI;

б. изпускане на лексикален елемент, особено в 182 su b:

1. Захаріа Ø старѣ m s f 182 su b за Ζαχαρίας... ηδη προβεβηκώς

3: и m s f 182 su] > b иаѡ за και ονομα AnI

5: ѡзыкѣ all. за εθνῶν + και ThI

5: прѣкѣ и (J> 182) ири pb m s f b] > su за προφητῶν και ιερέων AnI.

4.1.3. Различия от гръцкия образец:

а. предаване на гр. futur с перифрастична форма или словосъчетание,

срв.

2: γεννήσει AnI — родити иаѣтъ Я m] -ши (sic!) s f 182 su b

2: ιєρατεύσει AnI — вѣдитѣ ири ієрей m s f 182 su b;

б. гр. particip perfect act. се превежда с прилагателно име:

1: προβεβηκώς AnI — старѣ all.;

в. композитум се предава със словосъчетание:

6: Ἐλευθεροπόλεως Dor — Овоѡдинѣ градѣ all.;

г. гръцкият родителен притежателен падеж или несклоняемо лично име в gen. poss. се превежда с типично за старобългарския език притежателно прилагателно име:

4: Ἰσραὴλ — израильтинъ pb m s f 182 su] -лиси b

5: Σαββάτων Tht — сabbotnikъ all.;

д. употреба на множествено вместо единствено число (1) и обратно (1, 5):

1: τῶ λαῶ Anl — людемъ all.

1: ἀπὸ Χαλδαίων Anl — ѿ Халдѣи all.

5: τὰ δὲ + τῆς προφητείας Anl — хрѣстиѣ вѣсти b за;

е. лексикален вариант в резултат от по-късна текстова обработка на su:

1, 4: дастъ m s f 182 b] вѣда su за еδωκεν Anl.

4.1.4. Отклонения от словореда на гръцките образци:

1: τῶ λαῶ... προεφήτευσεν Anl — прорѣсткова людемъ m s f 182 su b

1: τέρατα еδωκεν Anl — дастъ чюдеса m s f 182 b

2: ἐν Ἱερουσαλὴμ ιερατεύσει Anl — вждитъ ирѣи въ иерусалимъ all.

3: ἐφ' οὗ ἡλύγησεν Anl — благослови ѿ сѣи all.

5: εἶδεν ἐν Ἱερουσαλὴμ Anl — въ иерусалимѣ прорече all.

5: καὶ περὶ διπλῆς κρίσεως ἐξέθετο Anl Tht — написа же и ѿ соудовъ сѣи all.

4.1.5. Грешки в превода се допускат поради невнимание или неразбиране на гръцкия образец. Срв. например:

1: на показани s f 182 b вместо на показани m su, εἰς ἀπόδειξιν Anl

4: сътвори all. вместо сътворитъ, ποιήσει (3.ед.ч. бѣд.вр.)

5: ѿ праздниѣ s f b вместо ѿ праздниствѣ pb m 182 su, ἀργίας.

4.2. Симеонов сборник. Преводачът на Изб 1073 следва последователно ранната рецензия на св. Епифаний Кипърски (Ер2), отчасти на анонимната рецензия Anl. За някои иновативни езикови процеси свидетелстват следните случаи:

а. изпадане на окончанието за 3 л. ед.ч. в аорист —

1: да вместо дастъ за еδωκεν;

б. употреба на възвратно притежателно местоимение —

б: самого за αὐτῶ.

в. dat. possessivus вм. гр. несклоняемо лично име в gen. poss. —

3: има Зоровахию за ονομα Σοροβάβελ.

4.2.1. Отклоненията от гръцката основа се отнасят до:

а. последователна употреба на притежателно прилагателно вм. съществително име (gen. poss.) —

1: (сынъ) Барахинъ за (υἱός) Βαραχίου

5: (о оправданини) пророчѣстѣ и свѣтитѣльствѣ за (αργίας) προφητῶν καὶ ἱερῶν

6: (кида ангелъ) вожнихъ за (οπτασίαν αγγέλων) θεοῦ;

б. употреба на множествено вместо единствено число —

2: людѣмъ (прорица) за τῷ λαῶ (προεφήτευσε)

6: (оучашта...) люди за παραινοῦντα... τῷ λαῶ

6: (пекѣдати) въ людѣхъ за ἀποκριθῆναι ἐν τῷ λαῶ

6: (ангелъ) вожнихъ за (αγγέλων) θεοῦ;

в. под влияние на предходен контекст в пряка реч старобългарский преводач предпочита 2 л.ед.ч. вм. 3 ед.ч. от гръцкия образец:

2: (Προεδέκοу глагола, *кко родити имаша сына и въ Иерουσαлямъ) свѣтитѣльствоуши (sic!) за (τῷ Ἰωσεδέκ εἶπε, ὅτι· γεννήσεις υἱὸν καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ) ἱερατεύσει;

г. предаване на гръцка лична глаголна форма с именна —

4: εὐλόγησεν — о благословинни;

д. изпускане или добавяне на лексикален елемент —

4: (ἣν ποιήσει ἐν Ἱερουσαλὴμ) + καὶ εὐλόγησεν —

(иже сътворитъ въ Иерусалимъ) Ø о благословинни

4: εὐλόγησεν + αὐτὸν — о благословинни

5: αργίας προφητῶν καὶ ἱερῶν + προεφήτευσεν — о оправданини пророчѣстѣ и свѣтитѣльствѣ Ø.

4.3. При съпоставяне на тълковните апографи (XII Пр) със Симеоновия сборник (Изб 1073) правят впечатление различия, които не са обусловени от гръцката основа. Те са свидетелство за лексикалната рецензия, на която книжовниците от X век подлагат нелитургичните книги в Преслав. Тази рецензия намира изява в употребата на редица синоними, които са типични за Преслав (трета колонка). Срв.

XII Пр		Изб 1073
1: пророчествова	προεφήτευσε	1: прорица
1: чюдеса, под. 4	τέρατα	1: знамения, под. 4, 6
1: на показание	εἰς ἀπόδειξιν	1: на оуказъ
2: вѣдѣтъ иерии	ἱερατεύσει	2: свѣтитѣльствоуши
3: нариче	ἐπέθηκε	3: прорече
5: о коньчинѣ	περὶ τέλους	5: о коньци
5: языкъ	ἐθνῶν	5: странами
5: о правдыстѣ	αργίας	5: о оправданини
2: ирии	ιερεῖς	6: свѣтитѣл (2х)

Сравнението с лексикалния фонд от Книгата на пророк Йезекиил в *pb*²⁴ показва наличие на незасвидетелствани в него лексеми, каквито са копейчина, показани, праздънство, съботиѣ (от апографите на тълковните пророчества), както и на яѣмѣри, причини за хрѣстоѣ (такова гр. съответствие не е отбелязано в СтбР, у пр. Йезекиил или в SJS), скатитѣлскѣ, скатитѣлствокати, оуказѣ, оуправнени (липсва и в СтбР, SJS) от Симеоновия сборник.

Прави впечатление, че Изб 1073 се придържа по-точно към гръцките образци An1 и Ep2 при предаване:

а. формата на *part. perf. akt.* *προβεβηκώς* с мин деят. прич. I на -ѣъ: *състарѣкъ* *сѧ* (ст. 1) за разлика от *старѣ* в XII Пр;

б. на гр. футур *γενήσεις* с *родѣши* (ст. 2), докато тълковната редакция предпочита перифрастичната форма *родити имѣтъ*;

в. типичното за Преслав иновативно възвратно притежателно местоимение обаче не се отнася към субекта на изречението в ст. 4, поради което употребата му е неуместна: (*Захарѣк... при Күүк знамѣни да'о поидѣк и*) о *слоужькѣ* *своѣи* *прорече* *вм.* о *слоужькѣ* *яго/ѣмоу* в XII Пр за *περί τῆς λειτουργίας αὐτοῦ*;

г. под влияние явно на предходни аористни форми в ст. 4 е допусната грешка при предаване на гр. футур *ποιήσει* в XII Пр (*сѣтвори* *вм.* *точния* *превод* в Изб 1073 *сѣтворитѣ*).

5.0. Реконструкция на ЖЗах

Предлаганата по-долу реконструкция представя Житието на пророк Захария в неговите две старобългарски текстови форми редом до тези на гръцките им образци по изданието на Швемер. Диференциращите и отчасти съвпадащи си признаци на вариантите от пророческите книги (XII Пр) се основават на различни антиграфи за *pb* *m* и *s f* 182 *su b*, които обаче възхождат към предполагаем общ протограф. Той е в основата на предприетата реконструкция на старобългарския превод, застъпващ главно най-рано засвидетелстваната гръцка форма на анонимната рецензия An1 (II–VIII в.) и отчасти на бл. Теодорит Кирски (393–457) *Thi* и Менологиите. В *pb* са налице изпускания и нечетливи места в текста (ст. 1-3а), липсва и ст. 5б в *su*. *S* и *su* стоят обаче по-близо до преславския архетип и вероятно са преписвани от по-изправен в сравнение с *pb* и *m* глаголически антиграф. На разположение на книжовниците в съответните скриптории са били различни гръцки рецензии (напр. рецензията на еп. Доротеѣ *Dor*, редом до An1, *Thi*, *Menol*), към които те са могли да се обръщат в

²⁴ Илиева, Т. 2013.

процеса на работата си върху пророческите жития и които намират точно отражение в реконструирания текст и в коментара към него.

ЖЗах от Симеоновия сборник (Изб 1073) следва кратката Епифаниева рецензия на ЖПр (Ер2), която също е била преведена в Преслав.

Реконструкцията представя стандартизираната, конструирана правописна норма на глаголическите архетипове (само ѣ; три графеми за носовите гласни: ѡ, ѡ, ѡж, шт, -ѡи < * -ѡи/ -ѡј, -ѡи < * -ѡи/ѡј, -ѡи < * -ѡѡ).

Други съкращения:

+, add. добавяне

>, om. изпускане

Гр. наличие на различия в превода (морфологични, лексикални, смислови, синтактични, словоредни)

] след скобата следва разнотетене към стоящата пред нея форма

| отделя вариант от останалата част на съчетанието, което се коментира

XII Пр

Ап1 4. καὶ ἐπὶ Κύρου Ερ1 τοῦ βασιλέως Ап1 τέρας ἔδοκεν εἰς νίκος καὶ περὶ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ προηγόρευσεν, ἣν ποιήσει ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν σφόδρα.

Ап1 5. Та δὲ τῆς προφητείας εἶδεν Тп ἐν Ἱερουσαλὴμ Тп1 καὶ περὶ τέλους Ἰσραήλ καὶ ἀρχῆς ἔθνων καὶ τέλους τοῦ ναοῦ ὡς θεμελίον καταστροφῆς. Ап1 Тп1 καὶ ἀργίας προφητῶν καὶ Тп1 ἱερέων Тп1 καὶ Σαββάτων Ап1 Тп1 καὶ περὶ διπλῆς κρίσεως ἐξέθετο.

4. βασιλέως + Перσῶν Ер1.

4. жп Гр. Ө1. дасть рб m f b) да з 182, кааа [сакторитъ] -и alle (sic!) Гр. ποιήσει.

5. и хоташах all] -и в пати... прори Гр. та дѣ тѣс проφηтеіас еіден | Иеруалик | -иже в Гр. Ἰσραήλ | -иже Гр. ἔθνων + καὶ | въ разореніи... основани Гр. тоῦ ναοῦ ὡς θεμελίον καταστροφῆς | раздѣленіи | -иже (sic!) в Гр | прорекъ и (>182) ири (>su) | о дѣлѣ сакторитѣ Гр. аргіас... Саббатѣων | иже жп в Гр. каі... εξέθετο.

ИЗБ 1073

Ер2 4. καὶ ἐπὶ Κύρου τέρας ἔδοκεν εἰς νίκος καὶ περὶ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ προηγόρευσεν, ἣν ποιήσει ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ εὐλόγησεν αὐтὸν.

Ер2 5. καὶ περὶ τέλους ἔθνων, καὶ Ἰσραήλ, καὶ τοῦ ναοῦ καὶ ἀργίας προφητῶν καὶ ἱερέων οὐφραινῶν καὶ ἱερέων προεφήτευσεν.

4. аижи Гр. τέρας | сии Гр. αὐτοῦ | въ Иерусалимѣ Гр. ἐν Ἱερουσαλὴм + καὶ | о иагереланин Гр. εὐλόγησεν + αὐтὸν.

5. странаѣ Гр. ἔθνων | оуфрαινῶн (sic!) Гр. аргіас | прорекѣ Гр. проφηтῶν | сакторитѣ Гр. іерѣѡс + проефѣтеусен.

XII Пр

Απ16. καὶ ἀπέθανεν ἐν γῆρει 6. Η αὐτὴ δὲ λέξις, σπασμένη καὶ
 δομικῶ καὶ ἐτάφῃ ἐγγυς πνευματικῆς ἐκ τῆς ἡλικίας
 'Ελευθεροπόλεως... ἐν ἀγρῷ Οικαλίσ, ἢ ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς
 τοῦ Νοεμίου.

6. ἐτάφῃ + σύνεγγυς τοῦ 6. λέξις, σπασμένη Γρ. ἐν γῆρει
 'Αγγαίου Απ1 'Ελευθεροπόλεως
 + ἀπὸ σταδίων τεσσαράκοντα
 182 b | καὶ ἐν τῇ ἐποχῇ τῆς
 Γρ. 'Ελευθεροπόλεως | ἐποχῇ
 Γρ. 6 | κα... ἐκ Γρ. ἐν ἀγρῷ +
 τοῦ Νοεμίου Dor.

Изб 1073

Ер2 6. 'Απέκτεινε δὲ αὐτὸν 'Ιωάν 6. Οὐκ ἔστι καὶ ἡ λέξις, ἡ λέξις
 βασιλεὺς 'Ιωάν μετὰ τοῦ περὶ τῆς βασιλείας καὶ τῆς βασιλείας,
 ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου, οὐκ ἔστι αὐτοῦ καὶ ἡ λέξις
 παραινούντα αὐτῷ τε καὶ τῷ ἐκτακτικῇ ἐκ τῆς λέξεως
 λαὸν ἀπέχεσθαι τῆς ἀσεβείας καὶ ἐπιστρέφειν πρὸς θεόν.
 καὶ λαβόντες αὐτὸν οἱ ἱερεῖς καὶ λαβόντες αὐτὸν οἱ ἱερεῖς
 ἔθασαν ματὰ τοῦ πατρὸς καὶ λαβόντες αὐτὸν οἱ ἱερεῖς
 αὐτοῦ.

Καὶ ἀπὸ τότε ἐγένοντο τέρατα 6. λέξις, σπασμένη πρὸς τὴν
 τε ἐν ναῷ πολλὰ φαντασιώδη. 6. λέξις, σπασμένη πρὸς τὴν
 Καὶ οὐκ ἴσχυον οἱ ἱερεῖς ἰδεῖν 6. λέξις, σπασμένη πρὸς τὴν
 ὁπτασίαν ἀγγέλων θεοῦ, οὐκ 6. λέξις, σπασμένη πρὸς τὴν
 δοῦναι χρησμούς ἐκ τοῦ 6. λέξις, σπασμένη πρὸς τὴν
 λαβῆν οὐτε διὰ τῶν ὁσίων 6. λέξις, σπασμένη πρὸς τὴν
 ἀποκριθῆναι ἐν τῷ λαῷ ὡς τὸ 6. λέξις, σπασμένη πρὸς τὴν
 πρὶν.

6. ἡ λέξις Γρ. βασιλεὺς + 'Ιωάν
 | λέξις Γρ. αὐτῷ | λέξις Γρ. τῇ
 λαῷ | λέξις Γρ. τέρατα |
 λέξις Γρ. φαντασιώδη |
 λέξις Γρ. ἱερεῖς | λέξις
 <χ> Γρ. θεοῦ | ἐκ λαβῆν (ἐκ)
 Γρ. 6 | ἐκ λέξεως Γρ. ἐν τῷ
 λαῷ.

ЛИТЕРАТУРА

Алексеев, А. А., О. П. Лихачева. „Супраслский сборник 1507 года“. — Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР. Москва, 1978, с. 54—88.

Beyer, K. Die aramäischen Texte vom Toten Meer samt den Inschriften aus Palästina, dem Testament Levis aus der Kairoer Genisa, der Fastenrolle und den alten talmudischen Zitaten. Ergänzungsband. Göttingen, 1994.

Bidez, J., G. Chr. Hansen (Hrsg.). Sozomenos, Salaminus Hermias: Historia ecclesiastica [Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Bd. 50]. Berlin, 1960.

Bieberstein, K., H. Bloedhorn. Jerusalem. Grundzüge der Baugeschichte vom Chalkolithikum bis zur Frühzeit der osmanischen Herrschaft. 1—3. Wiesbaden, 1994.

Васильев, Л., М. Гроздановић, Б. Јовановић. Ново датирање српских рукописа у библиотеци Румунске академије наука. — *Arheografski prilozi*, 2, 1980, с. 41—70.

Горский, А. В., К. И. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки 2,2. Москва, 1859.

Denis, A.-M. Introduction aux pseudépigraphes grecs d'Ancien Testament. *Studia in Veteris Testamenti pseudepigrapha*, Vol. 1. Leiden, 1970.

Denis, A.-M. Concordance grecque des pseudépigraphes d'Ancien Testament. Louvain-la-Neuve, 1987, с. 868—871.

Dindorf, L. *Chronicon Paschale, ad Exemplar Vaticanum I*. Bonn, 1832, с. 274—302 (= PG 92: 1865, с. 360—397; XII Пр: с. 364—377).

Евсеев, И. Книга пророка Исаии в древне-славянском переводе. Санкт Петербург, 1897.

Евсеев, И. Книга пророка Даниила в древне-славянском переводе. Москва, 1905.

Златанова, Р. Книга на Дванадесетте пророци с тълкувания. Старобългарският превод на Стария Завет, Т. 1. София, 1998.

Златанова, Р. Житията на Дванадесетте пророци и преславският им превод. — Преславска книжовна школа, т. VII. София, 2004, с. 22—41.

Златанова, Р. Житието на пророк Авдий и реконструкцията на първоначалния му превод. — *Acta palaeoslavica*, vol. 2. София, 2005, с. 93—102.

Златанова, Р. Към състава на текстовете с тълкувания в Търновския библиейски свод. Книгата на пророк Агей и нейната реконструкция. — Търновска книжовна школа, т. 8. Търновският патриарх, св. Евтимий, и духовната му мисия в Европа. Велико Търново 2007, с. 249—281.

Златанова, Р. Към ръкописното наследство на старобългарския агиографски репертоар. Житието на пророк Йона. — Търновска книжовна школа, т. 9. Търново и идеята за християнския универсализъм (XII—XIV в.). Велико Търново 2011, с. 146—168.

Златанова, Р. Към Преславския агиографски репертоар и неговата реконструкция. Житие на пр. Малахия. — Трети международен конгрес по българистика. София 2013 (под печат).

Zlatanova, R. Die Vitae Prophetarum in slavischer Übersetzung. Vorlagen, Rezensionen, Textüberlieferung. In: Die Welt der Slaven XLVIII, 2003, с. 287—302.

Zlatanova, R. Zur handschriftlichen Überlieferung der altbulgarischen Hagiographie. Die Jona-Vita. — Schaller, Zlatanova (Hrsg.) 2011, с. 105—127.

Илиева, Т. Старобългарско-гръцки словоуказател към книгата на пророк Иезекиил. Старобългарският превод на Стария Завет, т. 3. София, 2013.

Keel, O., M. Küchler. Orte und Landschaften der Bibel. Ein Handbuch und Studienreiseführer zum Heiligen Land, Bd. 2, Der Süden. Zürich u.a., 1982.

Клосс, Б. М. Книги, редактированные и писанные Иваном Черным. — Записки Отдела Рукописей. Москва 1971, 32, с. 61—72.

Марковски, Ив. С. Дванадесетте пророци. Пророк Захария. — Годишник на Духовната академия, т. VII (XXXIII), 4, 1957—1958, с. 101—127.

Mathiesen, R. Handlist of Manuscripts containing Church Slavonic Translations from the Old Testament. — Polata knigopisnaja 7, 1983, с. 18—33.

НБР = Нов библейски речник. София, 2007.

Nestle, E. Die dem Epiphanius zugeschriebenen Vitae Prophetarum in doppelter griechischer Rezension. Marginalien und Materialien, II. Tübingen, 1893.

Petit, M. Vitae prophetarum. — Dictionnaire de spiritualité. Paris, 1992, t. 31, с. 1036—1041.

Порфирьев, И. Я., А. В. Вадковский, Н. Ф. Красносельцев. Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской Духовной Академии, I—III. Казань, 1881—1887, I.

Rendtorff, R. Das Alte Testament. Eine Einführung. Neukirchen-Vluyn, 1988.

Riessler, P. Altjüdisches Schrifttum außerhalb der Bibel. Übers. und Erl. Freiburg, Heidelberg, 1928, 1984, с. 871—880.

Safran, D. Biblical Prophets in Byzantine Palestine. Reassessing the Lives of the Prophets [Studia in Veteris Testamenti pseudepigrapha, vol. 11]. Leiden, 1995.

Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. I. Изследвания и текст. София, 1991.

SJS Slovník jazyka staroslověnského. Hl. red. J. Kurz. Praha, 1958—1997.

СтБР = Старобългарски речник. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. Том I, 2. София, 1999, 2009.

Hamaker, H. A. Commentation in libellum de vita et morte prophetarum, qui graece circumferuntur sive disputatio historico-chronographica, de locis, ubi prophetae hebraeorum nati et sepulti esse dicuntur. Amsterdam, 1833.

Христова, Б., В. Загребин, Г. Енин, Е. Шварц. Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской национальной библиотеке-Санкт-Петербург. София, 2009.

Schaller, H., Zlatanova, R. (Hrsg.). Symbolae Ecclesiasticae Bulgaricae. Vorträge anlässlich des 80. Geburtstages von Hans-Dieter Döpmann. München, Berlin, 2011.

Schermann, Th. Propheten- und Apostellegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und verwandter Texte. (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der althristlichen Literatur, Bd. 31, 3). Leipzig, 1907a.

Schermann, Th. Prophetarum vitae fabulosae indices apostolorum discipulo-rumque domini Dorotheo, Epiphanio, Hippolyto aliisque vindicata inter quae nonnulla primum edidit recensuit schedis vir. cl. Henr. Gelzer usus prolegomenis indicibus testimoniis apparatu critico instruxit. Leipzig, 1907b.

Schwemer, A. M. Studien zu den frühjüdischen Prophetenlegenden Vitae prophetarum. Bd. 1. Die Viten der großen Propheten Jesaja, Jeremia, Ezechiel und Daniel. Einleitung, Übersetzung und Kommentar. Tübingen, 1995 [Texte und Studien zum antiken Judentum, 49].

Schwemer, A. M. 2. Die Viten der kleinen Propheten und der Propheten aus den Geschichtsbüchern. Übersetzung und Kommentar. Tübingen, 1996 [Texte und Studien zum antiken Judentum, 50].

Schwemer, A. M. Synopse zu den Vitae Prophetarum. Auszug aus: Schwemer, Bd. 2, 1996.

Яцимирский, А. И. Славянские рукописи Нямецкого монастыря в Молдавии. Москва, 1898.

Яцимирский, А. И. Славянские и русские рукописи румынских библиотек. Санкт Петербург, 1905.

Яцимирский, А. И. Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV—XVII вв. Введение к изучению славянской литературы у румын. Санкт Петербург, 1906.